

Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або

замовляйте по телефону:

(0352) 28-74-89, 51-11-41

(067) 350-18-70

(066) 727-17-62

Л.О. Варзацька

УКРАЇНСЬКА МОВА Й МОВЛЕННЯ

Розвивальне навчання в початкових класах

Навчально-методичний посібник

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

УДК 37.108
ББК 74.261.4
В18

Рецензенти:

провідний співробітник Інституту української мови НАН України,
доктор філософських наук, професор,
М.П. Муравицька,

головний науковий співробітник лабораторії педагогічного досвіду
Інституту педагогіки АПН України, доктор педагогічних наук, професор,
В.Ф. Паламарчук,

старший науковий співробітник лабораторії української мови,
кандидат педагогічних наук,
Н.В. Бондаренко,

завідувач кабінетом початкового навчання ЖОІУВ,
А.А. Чикваная,

вчитель-методист Києво-Печерського ліцею № 171 “Лідер” м. Києва,
В.Ф. Карпенко,

доктор педагогічних наук, професор Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
Л.М. Паламар.

*Друкується за рішенням Вченої ради Інституту педагогіки АПН України
(протокол № 3 від 25 березня 1999 р.)*

Варзацька Л.О.

В18 Українська мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах : навчально-методичний посібник / Л.О. Варзацька. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2012. — 360 с.
ISBN 978-966-10-1735-0

Пропонується сконструйована автором модель особистісно орієнтованого розвивального навчання рідної мови й мовлення. Системою комплексних вправ, їх послідовністю програмується хід навчально-виховного процесу, що є для учнів основою самонавчання, саморозвитку, творчої активності.

УДК 37.108
ББК 74.261.4

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-1735-0

© Навчальна книга — Богдан,
майнові права, 2012

ВСТУП

Сформувати духовно багату, соціально активну особистість неможливо без оволодіння мовою як засобом спілкування, мислення, пізнання. У зв'язку з цим особливо перспективним є оволодіння рідною мовою й мовленням на основі діяльнісного, функціонально-комунікативного підходу до організації лінгвістичного матеріалу в початкових класах — введенням у навчальний процес комплексних вправ.

Визначальним у методиці комплексних вправ є те, що будуються вони на основі зв'язаних текстів та програмують таку постановку завдань, яка спонукає дітей до словесної творчості й одночасно націлює на розв'язання лексичних, граматичних, правописних задач.

У посібнику з позиції теорії мовленнєвої діяльності обґрунтовується й конкретизується методика оволодіння граматичними вміннями й правописними навичками на основі комплексних вправ. Розроблено способи добору й використання системи комплексних вправ з огляду на структуру процесу формування граматичних знань у єдності їх засвоєння й застосування в мовленні. Дається аргументована відповідь на запитання, за яких методичних умов можлива успішна організація пізнання рідної мови в контексті мовленнєвої діяльності.

На сторінках посібника вчитель, студент педвузу, учень педучилища знайдуть детально розроблені способи допомоги на різних етапах пізнання (з орієнтацією на зону найближчого розвитку — Л. Виготський).

Визначаючи послідовність комплексних вправ, автор опирається на здобуті дані про опорні вміння — базисний компонент програмного матеріалу. З орієнтацією на опорні вміння розроблено методичне забезпечення успішного й послідовного використання методу укрупнення дидактичних одиниць.

Пропонована система комплексних вправ є одним із варіантів методичного забезпечення теорії розвивального навчання.

Другий і третій розділи посібника присвячено конкретизації розробленої методики розвитку граматичних умінь та правописних навичок учнів молодшого шкільного віку.

У розділах з четвертого по шостий розкривається методика розвитку зв'язного мовлення.

РОЗДІЛ 1

ПОБУДОВА СИСТЕМИ КОМПЛЕКСНИХ ВПРАВ

§1. Вихідні теоретичні положення, на яких ґрунтується система комплексних вправ

Під системою комплексних вправ розуміється така їх сукупність, яка зумовлена дидактичними цілями уроку мови й мовлення;

ґрунтується вона на лінгвістичній природі мовних знань та закономірностях розвитку пізнавальних процесів й емоційно-вольової сфери молодших школярів;

зорієнтована в цілому на загальний розвиток особистості дітей молодшого шкільного віку.

Обґрунтовуючи системотворчі елементи пропонованої системи —

1) зміст комплексних вправ та

2) методи, прийоми їх застосування,

виходимо з головної мети початкової мовної освіти — допомогти учням оволодіти способами пізнання, уміннями вживати мовні засоби у різних видах і сферах мовленнєвої діяльності; пробуджувати бажання творити радість, добро людям, рідному краю, сприяти становленню національної свідомості.

Лінгвістичні відомості розглядаються, таким чином, не самостійним предметом вивчення, а засобом і умовою розвитку мислення та творчих здібностей учнів, виховання на засадах гуманізму й демократизму.

З огляду на цілі мовної освіти визначено вихідний принцип конструювання комплексних вправ — принцип єдності на всіх етапах пізнання двох взаємопов'язаних процесів:

1) засвоєння мовних знань;

2) оволодіння уміннями використовувати мовні засоби для вираження власної думки.

Цим вихідним принципом взаємопов'язаного оволодіння мовою й мовленням зумовлюються зміст і засоби навчання.

Істотно важливим у змісті комплексних вправ є те, що ґрунтуються вони на дидактичних й розвивальних функціях опорних умінь як базисного компоненту програмового матеріалу та зорієнтовані на взаємодію довгочасної й оперативної пам'яті (механізми мовлення).

Форми презентації навчального матеріалу програмуються раціональним співвідношенням емоційно-образного та логіко-понятійного

Запропоновані чотири типи зорових диктантів одночасно використовуємо для розвитку мовлення та роботи з текстом. Для прикладу розглянемо III тип завдань.

Перед читанням казки Володимира Даля “Старий-однорік” проводимо зоровий диктант.

1. Сніг почав танути.
2. Подув вітер, пішов дощ.
3. Вийшов старий-однорік.
4. Повіяло холодом, морозом.
5. Спека стала, дихати важко.
6. Стоїть дуб, що має дванадцять гілляк.

Учні відповідають на запитання:

- Згадайтесь, що це за дуб?
- Які пори року має рік?
- Про яку пору року говорить перше, друге, четверте, п’яте речення?
- Доведіть правильність своєї думки.

Після читання казки дітям дається завдання: встановити порядок речень, який відповідає тексту казки.

Кожна тема, що вивчається, має певні змістові навантаження, і система зорових диктантів може бути розроблена кожним учителем своя, виходячи з особливостей роботи вчителя та підготовленості і розвитку дітей.

Аналогічні типи зорових диктантів можна виділити і для учнів 2-го класу, наприклад, до тем “І знову рідна школа запрошує нас у клас” та “В осінні барви-шати вдяглись ліси і поля”.

Але обсяг завдань збільшується, час для їх запису (враховуючи рівень вироблених навичок письма) зменшується. Частіше використовуємо тексти зорових диктантів, записаних на уроках читання, для роботи на уроках української мови.

Наприклад: Олександр Копиленко “Жовкне листя”.

1. На небі плывуть сірі хмари.
2. Засувала ніжна берізка.
3. Скоро настане холодна зима.
4. Квіти насторожено зажурені.
5. Стоїть на узліссі сумний клен.
6. Листопад зимі ворота відчиняє.

Завдання: назвати слова, що мають:

- 1) більше звуків, ніж букв;
 - 2) більше букв, ніж звуків.
- Визначити слова, що називають ознаки предметів.
 - У п’ятому реченні назвати граматичну основу.

- Встановити зв'язок слів у першому реченні.
- Назвати слова з ненаголошеними [е], [и], підібрати перевірні.
- Розібрати слова *берізка*, *холодна* за будовою.

I тип зорових диктантів

Речення	Кількість букв	Час у секундах
а) Вірш “Літо, до побачення”:		
1. Літо.	4	2
2. Літом.	5	2
3. Влітку.	6	3
4. Поздоровили.	11	4
5. Сил набрались.	12	5
6. Літо, до побачення!	15	6
б) Вірш Миколи Сингаївського “Веселий дзвінок”:		
1. Дзвонить дзвінок.	15	7
2. Сонце світить на урок.	18	8
3. Осінь стрічки заплела.	19	8
4. Дружна учнівська сім'я.	19	8
5. Сміх навкруги роздається.	22	9
6. Двері школа відчиняє нам.	22	9
в) Юрій Збанацький “Щедра осінь”:		
1. Он воно що то осінь.	15	8
2. Літо сонце випалить.	18	8
3. Зима морозом вичавить.	19	8
4. Весна віником вишкребе.	20	9
5. А осінь в комору засипле.	20	8
6. Без літа і осені не буває.	20	8

II тип зорових диктантів

Речення	Кількість букв	Час у секундах
а) Іван Нечуй-Левицький “Осінній День”, музика Антоніо Вівальді Концерт для скрипки з оркестром “Осінь”:		
1. День був ясний.	12	6

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз уроків учителя-методиста, вчителя початкових класів Радинської ЗОШ Поліського району Київської області Демченко Г.С. // Початкова школа. — 1989. — № 7; 1993. — № 2.
2. Біляев О.М. Сучасний урок української мови. — К., 1981.
3. Варзацька Л.О. Азбука мовлення: Комплект картин для 2 класу. — К., 1986; Для 3 класу. — К., 1988.
4. Варзацька Л.О. Зв'язне мовлення. Методика української мови: Посібник для студентів педагогічних закладів. — К., 1989.
5. Варзацька Л.О. Навчання мови й мовлення на основі тексту. — Кам'янець-Поділ.: Абетка, 2001.
6. Варзацька Л.О. Таблиці з розвитку мовлення. — К.: Рад. школа, 1987.
7. Вашуленко М.С. Орфоепія і орфографія в 1–3 класах. — К.: Рад. школа, 1982.
8. Вашуленко М.С. Удосконалення змісту й методів навчання в початкових класах. — К., 1990.
9. Вчення Виготського Л.С. Про зони розвитку дитини.
10. Выготский Л.С. Мышление и речь / Под редакцией В. Колбаковского. — М.-Л., 1934.
11. Гальперин П.Я., Талызина Н.Ф. Управление познавательной деятельностью учащихся. — М., 1972.
12. Горбунцова Т.Ю. Цікаві вправи і завдання на уроках української мови. — К., 1966.
13. Ердниев П.М. Обучение математике в начальных классах: Опыт обучения методом укрупнения дидактических единиц. — М., 1979.
14. Жинкин М.И. Развитие письменной речи учащихся 3–7 классов. // Известия АПН РСФСР. — М., 1956. — Вып. 78.
15. Занков В. и др. Опыт обучения русскому языку в 1 классе // Известия АПН РСФСР. — М., 1961. — 151 с.
16. Золотова Г.О. Синтаксис текста // Сб. статей АН СССР. Институт русского языка / Отв. ред. Г.А. Золотова. — М.: Наука, 1979.
17. Коваль Н.С. Самостійна робота учнів на уроках природознавства. — К.: Рад. школа, 1982.
18. Логачевська С.П. Дійти до кожного: Посібник для вчителя. — К., 1989.
19. Паламарчук В.Ф. Школа учит мыслить. — М., 1979.
20. Потоцька Т.Ф. Система роботи над розділом “Будова слова”. — К., 1991.
21. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах. — К., 1997.
22. Савченко О.Я. Урок в початкових класах. — К.: Освіта, 1993.
23. Свашенко А.О., Воскресенська Н.О., Мельничайко О.І. Мето-

дика вивчення граматики і лексики // Методика української мови: Посібник для студентів пед.закладів. — К., 1989.

24. Свашенко А.О., Воскресенська Н.О. Методика вивчення морфемної будови слова. // Методика викладання української мови. — К.: Вища школа, 1992; Потоцька Т.Ф. Система роботи над розділом “Будова слова в початкових класах”. — К.: Освіта, 1991.

25. Синиця І.О. Психологія писемного мовлення учнів 5–8 класів. — К., 1985.

26. Синиця І.О. Психологія усного мовлення молодших школярів. — К., 1974.

27. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори. — В 5 т. — К., 1997. — Т. 3.

28. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори.— В 2 т. — К.: Рад. школа, 1983. —Т. 2.

29. Ушинський К.Д. Питання навчання і виховання в початковій школі. / Виб. твори. — В 2 т. — К., 1972.

30. Ушинський К.Д. Про початкове викладання російської мови. // Вибрані педагогічні твори. — В 2 т. — Т. 2. — С. 222.

31. Хорошковська О.Н. Методика викладання орфографії // Методика викладання української мови. — К.: Вища школа, 1992.

32. Хорошковська О.Н. Методика навчання орфографії // Методика української мови: Посібник для студентів пед. закладів. — К., 1989.

33. Хорошковська О.Н. Розвиток мовлення молодших школярів. — К., 1985.

34. Швед Л.Я. Уроки-блоки з української мови в 2–4 класах. — Львів, 1996.

ЗМІСТ

ВСТУП.	3
РОЗДІЛ 1. Побудова системи комплексних вправ	
§1. Вихідні теоретичні положення, на яких ґрунтується система комплексних вправ	4
§2. Активізація механізмів мовлення — необхідна умова побудови комплексних вправ	5
§3. Використання емоційно-образної діяльності учнів у процесі пізнання рідної мови	10
§4. Зорієнтованість комплексних вправ на системні мовні зв'язки	23
§5. Дидактичні й розвивальні функції опорних умінь	29
§6. Опора у навчанні мови на культурологічні, розвивальні й дидактичні можливості зв'язних текстів	31
§7. Структурування мовного матеріалу	45
§8. Система комплексних вправ як спосіб методичного забезпечення теорії розвивального навчання	52
РОЗДІЛ II. Формування граматичних умінь	
§1. Попередня підготовка учнів до сприймання граматичного матеріалу	55
§2. Особливості оволодіння морфологічними вміннями у 2-х класах	67
§3. Розширення понять про частини мови та їх форми в 3-х та 4-х класах	89
§4. Вивчення морфемної будови слова	100
§5. Оволодіння синтаксичними вміннями у 2-х класах	124
§6. Розширення та вдосконалення синтаксичних умінь у 3-х та 4-х класах	149
РОЗДІЛ III. Опанування орфографічними навичками на основі організованої мовленнєвої діяльності учнів	
§1. Оволодіння грамотним письмом до вивчення орфографічних правил (вступний етап)	152
§2. Відпрацювання орфографічних навичок (основний та узагальнюючий етапи)	180
РОЗДІЛ IV. Створення системи мовленнєвих ситуацій у процесі побудови зв'язних висловлювань	
§1. Зв'язне мовлення і оволодіння ним молодшими школярами	240
§2. Характеристика мовленнєвих ситуацій	242

**РОЗДІЛ V. Розвиток сприймання, уяви, мислення —
основа словесної творчості**

§1. Добір фактів для висловлювання в процесі предметно-практичної та ігрової діяльності	254
§2. Добір матеріалу для висловлювань під час уроків мислення серед природи	260
§3. Збирання матеріалу на основі екскурсій	263
§4. Добір матеріалу за картиною	265
§5. Добір матеріалу за текстом	268

**РОЗДІЛ VI. Формування узагальнених способів сприймання,
відтворення і побудови тексту**

§1. Сутність процесу творення тексту	271
§2. Зміст роботи з розвитку монологічного мовлення	272
§3. Уміння розкривати тему, головну думку висловлювання та спосіб його викладу	277
§4. Структурно-композиційні вміння	295
§5. Уміння добирати мовні засоби з огляду на мету та умови спілкування	316
§6. Уміння вдосконалювати своє мовлення	340
ЛІТЕРАТУРА	356

Навчальне видання

Варзацька Лариса Олександрівна

УКРАЇНСЬКА МОВА Й МОВЛЕННЯ

Розвивальне навчання в початкових класах

Навчально-методичний посібник

Головний редактор *Богдан Будний*
Редактори *Олеся Грабець, Ірина Рибніцька*
Обкладинка *Володимира Басалиги*
Технічний редактор *Оксана Чучук*
Комп'ютерна верстка *Тетяни Золоєдової*

Підписано до друку 25.02.2012. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Умовн. друк. арк. 20,93. Умовн. фарбо-відб. 20,93.

Видавництво “Навчальна книга — Богдан”
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК № 370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34А, м. Тернопіль, 46002
Навчальна книга — Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-06-07; 52-05-48; 52-19-66
office@bohdan-books.com, www.bohdan-books.com

ISBN 9789661017350

9 789661 017350